

УДК 314.18:631.1

Т.І. Олійник, д-р екон. наук, професор
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

**ПЕРСПЕКТИВА ЗАБЕЗПЕЧЕНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
ПІДПРИЄМСТВ ПЕРСОНАЛОМ ЗАЛЕЖНО ВІД ЇХ
ТЕРИТОРІАЛЬНОГО РОЗМІЩЕННЯ**

У статті проведено комплексне дослідження кількісних змін і якісної відповідності трудових ресурсів суспільства вимогам виробництва. В результаті проведених досліджень встановлено, що при збереженні загальної тенденції до зменшення населення області в районах, наближених до обласного центру і транспортним шляхах повідомлення, чисельність сільського населення майже не зменшилася. Наявність транспортного сполучення відіграє велике значення в закріпленні

сільського населення в місцях їх традиційного проживання, сприяє підвищенню зайнятості. Демографічні процеси втратили вирішальне значення для формування чисельності зайнятого населення. Основною причиною його скорочення стало зменшення попиту на робочу силу в регіоні і зокрема з боку сільськогосподарських підприємств, зростання рівня безробіття. Механізм стійкого демографічного відтворення може бути відновлений в результаті виваженої державної політики щодо розвитку сільських територій, розробки економічного механізму підвищення привабливості аграрного праці, розширення сфери застосування праці у сільській місцевості, активної державної позиції з регулювання зайнятості та рівня заробітної плати.

Ключові слова: праця, трудовий потенціал, продовольча сила, персонал, демографія.

Постановка проблеми. Ринкові умови господарювання сільськогосподарських товаровиробників України потребують соціально-економічного осмислення якісно нового стану демореальності в сільській місцевості, розроблення соціально-економічного механізму демографічної політики. Вона повинна бути спрямована на оздоровлення демографічної ситуації в сільській місцевості і поліпшення формування та ефективного використання трудового потенціалу села, оптимізацію кадрового забезпечення сільського господарства робочою силою [1]. Проблема полягає у відсутності комплексних досліджень шляхів досягнення кількісної та якісної відповідності між наявними трудовими ресурсами суспільства і потребами виробництва, створення механізмів впливу держави на формування попиту та пропозиції аграрної праці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Демографічна ситуація на селі і проблеми формування трудового потенціалу аграрного сектора постійно знаходяться в центрі уваги вітчизняних економістів-аграрників. Зокрема ці проблеми досліджували Лібанова Е.М. [2], Онищенко О.М., Юрчишин В.В. [3], Шепотько Л.О., Прокопа І.В., Гудзинський С.О., Яровий В.Д. [4], Саблук П.Т. [5], Якуба К.І. [1] та інші.

Абсолютне зменшення кількості сільського населення нині Якуба К.І., Яворська Т.І., Самофал О.В. пов'язують із природним скороченням і незначною міграцією населення сільської місцевості країни (6, с.37). Л.О.Шепотько, І.В. Прокопа, С.О.Гудзинський вважають, що скорочення зайнятості сільського населення спричинив процес ринкової трансформації економіки й аграрної реформи у сільськогосподарських підприємствах (4, с. 97).

Існує думка, що «аграрний сектор переобтяжений трудовими ресурсами, оскільки саме він є зручною нішею для вивільнення із суспільного виробництва трудових ресурсів» (7, с. 126), що в сучасних умовах і в найближчій перспективі у сільському господарстві України дефіциту кадрів не існує (8, с.554). Підтвердженням цієї думки є той факт, що 12 -15% населення, що працюють в сільському господарстві, годують 47 млн. українців (у Франції 1,5% населення годує 59 млн. жителів, у Німеччині 1,2% - 82 млн., у США 1,5 – 370 млн.). Різниця у співвідношеннях величезна, але цивілізований світ до них дійшов поступово (9, с.401).

Невідомну втрату українським селом його завжди високого демографічного потенціалу О.М.Онищенко й В.В.Юрчишин вбачають у недосконалії у соціальному відношенні аграрній політиці, в якій державна турбота про інтереси селянства обмежувалася переважно її періодичними проголошеннями (3, с. 9).

Критерієм оцінки втілення державної аграрної політики, як зазначається в законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року», є забезпечення до 2007 р. зайнятості сільських працездатних жителів не нижче середньої в державі, а до 2017 року – середньої у країнах Європейського Союзу [10].

Формуючи сучасну аграрну політику в напрямку покращення демографічної ситуації на селі і забезпечення аграрного виробництва трудовими ресурсами обов'язково необхідно враховувати специфіку окремих регіонів України. Це вимагає поглиблення наукових досліджень, пов'язаних з формуванням трудового потенціалу регіону.

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою даної статті є оцінка демографічного стану на селі в Харківській області, визначення впливу демографічних та міграційних процесів на забезпечення сільськогосподарського виробництва регіону трудовими ресурсами, з'ясування можливих напрямків державного регулювання цих процесів.

Виклад основного матеріалу. Основою формування трудового потенціалу аграрного сектора регіону є сільське населення, природний рух якого в Харківській області можна охарактеризувати як демографічну кризу.

Згідно першого в історії незалежної України Всеукраїнського перепису населення загальна кількість наявного населення Харківської області станом на 5 грудня 2001 року становила 2914.2 тис. осіб. За час що минув від перепису 1989 року, чисельність населення області скоротилася на 283 тис. осіб. До 2014 р. зберігається тенденція скорочення чисельності

наявного населення, при цьому більш швидкими темпами скорочується чисельність сільського населення (табл. 1). Кількість сільського населення у 2014 році складала 586 тис. осіб, або 20,7% загальної кількості наявного населення.

1. Наявне населення Харківщини.

Роки	Наявне населення Харківщини, тис осіб			У % до всього населення	
	всього	міське	сільське	міське	сільське
1939	2553,8	1344,2	1209,6	52,6	47,4
1959	2518,7	1573,7	945,0	62,5	37,5
1970	2826,0	1958,2	867,8	69,3	30,7
1979	3058,0	2295,0	763,0	75,0	25,0
1989	3197,2	2513,0	684,2	78,6	21,4
2001	2914,2	2288,7	625,5	78,5	21,5
2014	2829,0	2243,0	586,0	79,3	20,7

Ефективність формування та використання трудового потенціалу регіону значною мірою залежить від співвідношення працездатного і непрацездатного населення. Демографічне навантаження у 2001 році на працездатне населення області складало 664 особи на 1000 осіб працездатного віку, в тому числі навантаження дітьми – 263 особи, навантаження особами старше працездатного віку – 401 особа (таблиця 2). Загальне навантаження на сільське працездатне населення вище середньообласного рівня на 29,8%, при цьому навантаження дітьми перевищувало середньообласний показник на 16,3%, а навантаження особами старшими за працездатний вік – на 38,7%. За період із 2001 р. по 2014 р. спостерігалось зменшення навантаження на працездатне населення. Негативним моментом є майже подвійне перевищення навантаження особами старше працездатного віку в порівнянні з навантаженням дітьми. Це може означати, що в найближчій перспективі унаслідок незначного збільшення групи осіб працездатного віку демографічне навантаження буде зростати.

2. Демографічне навантаження на 1000 осіб працездатне населення Харківської області

Показники	2001		2003	2004	2014
	всього	в т.ч. сільське	всього	всього	всього
Населення у віці молодшому за працездатний	457125	103399	410992	393780	379341
Населення у	1736894	338061	1758673	1759115	1757947

працевдатному віці					
Населення у віці старшому за працевдатний	697157	187952	681394	679818	676092
Навантаження дітьми	263	306	234	224	216
Навантаження особами у віці старшому за працевдатний	401	556	387	386	385
загальне навантаження	664	862	621	610	600

Важливого значення для формування трудового потенціалу аграрного сектора набувають тенденції зміни наявного сільського населення, які залежать від природного руху та міграції (табл. 3).

3. Динаміка природного руху та міграції сільського населення в Харківській області у розрахунку на 1000 жителів [11]

Роки	Наявне сільське населення Харківщини, тис. осіб	Кількість народжених в сільській місцевості, тис. осіб	Кількість померлих в сільській місцевості, тис. осіб	Кількість народжених на 1000 жителів в сільській місцевості	Кількість померлих на 1000 жителів в сільській місцевості	Природний приріст +, скорочення –	Міграційний приріст (+), скорочення (-) тис. осіб	Міграційне скорочення на 1000 осіб наявного населення
2001	625,5	4,493	12,225	7,2	19,5	-12,4	-1,868	-3,0
2002	615,9	4,538	12,710	7,4	20,6	-13,3	-0,928	-1,5
2003	606,8	4,641	12,740	7,6	21,0	-13,3	-1,801	-3,0
2004	596,9	4,685	12,467	7,8	20,9	-13,0	-3,118	-5,2
2014	586,0	4,517	12,968	7,7	22,1	-14,4	-3,549	-6,1

З таблиці 3 видно, що в пореформений період чисельність сільського населення в Харківській області скоротилася з 625,5 до 586 тис.осіб. Основною причиною зменшення сільського населення є його природне скорочення. Не дивлячись на деяке зростання кількості народжених в розрахунку на 1000 сільських жителів у 2004, 2014 рр., ще більш швидкими темпами зростала кількість померлих в розрахунку на 1000 жителів. У наслідок цього у 2014 р. було зафіксовано найвищий показник

природного скорочення сільського населення Харківської області. Крім того слід звернути увагу на зростання впливу міграції на формування сільського населення. Якщо у 2002р. у наслідок міграції сільське населення області скоротилося на 928 осіб, то у 2014 р. – вже на 3549 осіб або майже в чотири рази більше.

Вирівнювання динамічного ряду наявного сільського населення Харківської області дозволило встановити тенденцію його зміни, яка характеризується такою функцією:

$$Y = 633,92 - 8,3429X - 0,2429X^2,$$

де Y – чисельність наявного сільського населення, тис. осіб, X – порядковий номер року досліджуваного періоду.

Коефіцієнти регресії отриманого рівняння свідчать, що чисельність наявного сільського населення області має тенденцію до скорочення, причому темп скорочення зростає. Здійснивши екстраполяцію встановленої закономірності на перспективу можемо встановити, що при збереженні виявлених тенденцій через 31 рік сільське населення Харківщини перестане існувати. Це означає, що в перспективі існує загроза забезпеченню аграрного сектора регіону трудовими ресурсами.

Скорочення чисельності населення Харківщини відбувається дуже нерівномірно в розрізі окремих адміністративних районів. Так, за період із 2001 по 2014 рр. майже не змінилась чисельність сільського населення Харківського району. В Дергачівському районі чисельність населення за досліджуваний період скоротилася на 2,5 %. В той же час у Барвінківському та Близнюківському районах чисельність населення зменшилася на 10,2 та 10,5 % відповідно. Основну причину цього ми вбачаємо перш за все у територіальному розміщенні районів відносно обласного центру та транспортних шляхів сполучення загальнодержавного значення. Можна зробити висновки, що наявність транспортного сполучення відіграє велике значення у закріпленні сільського населення у місцях їх традиційного проживання, сприяє організації зайнятості і не лише в міжсезоння, а й протягом року, надає можливість отримання доходу від реалізації сільськогосподарської продукції на стихійних ринках, розміщених біля транспортних магістралей та залізничних станцій.

На зміну загальної чисельності наявного населення регіону, як уже зазначалося, впливає міграція населення, а точніше результат, який одержують порівнянням числа прибулих і числа вибулих із даного регіону. Слід відмітити, що серед різних видів міграції населення (внутрішня, зовнішня, мятникова, соціальна, професіональна та ін.) на зміну чисельності населення безпосередньо впливає лише зовнішня міграція по

відношенню до певної території. Вплив решти видів міграції на чисельність населення дуже опосередкований.

Доля зовнішньої міграції в Харківській області у 2014 р. складала 41,5% загальної частини прибулих. Активними учасниками міграційних процесів, як правило, є особи працездатного віку. Чисельність осіб, які мігрували за всіма потоками міграції у 2014 році складала 6,0% від загальної чисельності населення працездатного віку Харківської області. Якщо порівняти кількість мігрантів з чисельністю працездатного сільського населення, то вона складе третину. Враховуючи можливість посилення сезонної міграції працездатного населення при вступу України до СОТ, потрібно дбати про створення робочих місць й умов для утримання працездатного населення на території власної держави.

Міграція населення значною мірою пов'язана з можливістю працевлаштування в різних галузях економіки (табл. 4).

З даних табл. 4 видно, що відбувається скорочення всього економічно зайнятого населення області. Якщо у 2002 р. в області було зайнято 1356,7 тис осіб, то у 2004 р. – 1285,7. Найбільш швидкими темпами скорочувалася чисельність зайнятих в сільському господарстві, мисливстві, лісовому та рибному господарстві – з 313,1 тис осіб у 2002 р до 165,4 тис у 2014 р. Темпи зниження зайнятих в цих галузях значно перевищували темпи скорочення чисельності сільського населення. А тому можна прогнозувати, що скорочення чисельності зайнятих буде сприяти посиленню міграції населення з сільських територій області.

Однією з передумов обґрунтованого вивільнення працівників із сільського господарства є випереджаючі темпи зростання продуктивності праці в порівнянні з темпами вивільнення працівників. За період з 1990 по 2014 рр. чисельність працівників сільськогосподарських підприємств Харківської області скоротилася на 71,6 % зі 170 до 50 тис. осіб. В той же час трудомісткість виробництва валової продукції знизилась лише на 19,1 %. Виходячи з цього можна стверджувати що зростання продуктивності праці в сільському господарстві не компенсує зменшення кількості зайнятих в галузі, а основними причинами вивільнення працівників з сільського господарства є зниження реальної заробітної плати, низький рівень доходів зайнятих в особистих селянських господарствах, низька привабливість сільської праці, погіршення соціальних умов на селі. Вирішення цих проблем в сучасних умовах неможливе лише на засадах ринкової саморегуляції економічного розвитку без активної участі держави в регулюванні цих процесів.

4. Зайнятість працездатного населення Харківської області
за видами економічної діяльності (у віці 15 - 70 років, тис. осіб) [11]

Показники	2012 р.		2013 р.		2014 р.	
	всього	у % до підсумку	всього	у % до підсумку	всього	у % до підсумку
Всього зайнято	1356,7	100	1349,9	100	1285,7	100
У тому числі						
Сільське господарство, мисливство, лісове та рибне господарство	313,1	23,1	290,8	21,5	165,4	12,9
Промисловість	299,8	22,1	297,3	22,0	265,2	20,6
Будівництво	55,7	4,1	56,9	4,2	43,8	3,4
Торгівля	222,8	16,4	233,5	17,3	320,1	24,9
Транспорт	81,5	6,0	83,4	6,2	81	6,3
Фінансова діяльність	9,9	0,7	10,8	0,8	12,6	1,0
Операції з нерухомістю	80,6	5,9	82,7	6,1	87,5	6,8
Державне управління	67,3	5,0	60,2	4,5	65,9	5,1
Освіта	102,6	7,6	104,9	7,8	105,6	8,2
Охорона здоров'я	79,6	5,9	79,9	5,9	78,9	6,1

Висновки і пропозиції. Чисельність населення Харківської області характеризується стійкою тенденцією до скорочення. Більш швидкими темпами скорочується чисельність сільського населення, що в перспективі може формувати загрозу формуванню трудового потенціалу аграрного сектора області. Основною причиною скорочення чисельності сільського населення в області є природний його рух. В сільській місцевості кількість померлих перевищує майже втричі кількість народжених. В останні роки значно посилюється негативний вплив міграції. При збереженні загальної тенденції до зменшення населення області, в районах наближених до обласного центру та транспортних шляхів сполучення чисельність сільського населення майже не зменшилась. Наявність транспортного сполучення відіграє велике значення у закріпленні сільського населення у місцях їх традиційного проживання, сприяє підвищенню зайнятості. Спостерігається зменшення навантаження на працездатне населення, проте навантаження дітьми у 2014 р. майже вдвічі нижче навантаження особами старше працездатного віку, що дозволяє прогнозувати в найближчій

перспективі зміну тенденції навантаження на працездатне населення. Констатуємо посилення впливу міграції на формування сільського населення слід враховувати, що мігранти є найбільш активною частиною працездатного населення, у зв'язку з чим існує можливість посилення сезонної міграції після приєднання України до СОТ. А тому потрібно дбати про створення робочих місць й умов для утримання працездатного населення на території власної держави. Демографічні процеси втратили вирішальне значення для формування чисельності зайнятого населення. Основною причиною його скорочення стало зменшення попиту на робочу силу в регіоні і зокрема з боку сільськогосподарських підприємств, зростання рівня безробіття. Механізм сталого демографічного відтворення може бути відновлений в результаті зваженої державної політики стосовно розвитку сільських територій, розробки економічного механізму підвищення привабливості аграрної праці, розширення сфери застосування праці в сільській місцевості, активної державної позиції щодо регулювання зайнятості й рівня заробітної плати.

Бібліографічний список. 1. Якуба К.І. Демографічна політика в сільській місцевості України. – К.: ІАЕ УААН, 1999. – 75 с. 2. Лібанова Е.М. Стратегічні пріоритети демографічної політики України // Програма шостого міжнародного наукового конгресу Державне управління та місцеве самоврядування. Харків, 2006. – 58 с. 3. Онищенко О., Юрчишин В. Сільське господарство, село і селянство України у дзеркалі пострадянської аграрної політики // Економіка України. – 2006. – № 1. – С.4-13. 4. Шепотько Л.О., Прокопа І. В., Гудзинський С.О., Яровий В. Д. Сільський сектор економіки на рубежі тисячоліть. У 2 томах. Том 1. Потенціал сільського сектора. К., ІЕ НАН України, 2000, 396 с., Том 2. Соціальні ресурси сільських територій. К., ІЕ НАН України, 2003, 466 с. 5. Саблук П.Т., Якуба К.І. Демографічні проблеми українського села (наукова доповідь) / Відп. ред. П.Т.Саблук. – К. : ІАЕ УААН, 2002. – 37 с. 6. Агропромисловий комплекс України: стан, тенденції та перспективи розвитку. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 292 с. 7. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні і практичні аспекти / Віп. Редактор акад. УААН В.М.Трегобчук. – К.: Ін-т економіки УААН, 2003. - 259 с. 8. Макаренко П.М. Моделі аграрної економіки. – К.: ННЦІАЕ, 2005 – 628 с. 9. Кириленко І.Г. Трансформація соціально-економічних перетворень у сільському господарстві України: проблеми, перспективи. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2005. – 452 с. 10. Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період

до 2015 року» від 18 жовтня 2005 р. № 2982 – IV. 11. Харківська область у 2014 році: Статистичний щорічник. – Харків, 2014. – 606с.

Олейник Т.И. Перспектива обеспечения персоналом сельскохозяйственных предприятий в зависимости от их территориального размещения. В статье проведено комплексное исследование количественных изменений и качественного соответствия трудовых ресурсов общества требованиям производства. В результате проведенных исследований установлено, что при сохранении общей тенденции к уменьшению населения области в районах, приближенных к областному центру и транспортным путям сообщения, численность сельского населения почти не уменьшилась. Наличие транспортного сообщения играет большое значение в закреплении сельского населения в местах их традиционного проживания, способствует повышению занятости. Демографические процессы потеряли решающее значение для формирования численности занятого населения. Основной причиной его сокращения стало уменьшение спроса на рабочую силу в регионе и в частности со стороны сельскохозяйственных предприятий, рост уровня безработицы. Механизм устойчивого демографического воспроизводства может быть восстановлен в результате взвешенной государственной политики по развитию сельских территорий, разработки экономического механизма повышения привлекательности аграрного труда, расширения сферы применения труда в сельской местности, активной государственной позиции по регулированию занятости и уровня заработной платы.

Ключевые слова: труд, трудовой потенциал, производительная сила, персонал, демография.

Oleynik T.I. The prospect of staffing agricultural enterprises depending on their location. The article conducted a comprehensive study of the quantitative and qualitative changes of workforce in compliance with the requirements of the company production. The studies found that the population of the Kharkov region is characterized by a steady downward trend. More rapidly declining rural population, which in the future may form a threat to the formation of the labor potential of the agricultural sector in the area. The main reason for the decline of the rural population in the region is its natural movement. В сельской местности количество умерших превышает количество родившихся почти в три раза. In rural areas, the number of deaths exceeds the number of births is nearly three times. In recent years, the negative impact of migration is greatly enhanced. While maintaining the overall downward trend in the population of the region in areas close to regional centers

and transport routes, the rural population is almost diminished. Availability of transportation plays a great significance in consolidating the rural population in their traditional places of residence, promotes employment. There has been a decrease in the load on the working population, but nearly double burden of children below the load persons older than working age. It allows to predict in the short-term trend reversal burden on the working population. Noting the growing influence of migration on the formation of the rural population should be taken into account that migrants are the most active part of the working population, and therefore the seasonal migration increased after the accession of Ukraine to the WTO. Therefore it is necessary to create jobs and conditions for the maintenance of the working population in the territory of their own state. Demographic processes have lost crucial for the formation of the employed population. The main reason for its decline was the decrease in the demand for labor in the region and in particular from the agricultural enterprises, the growth of unemployment. The mechanism of sustainable demographic reproduction can be restored as a result of sound public policy on rural development, development of the economic mechanism to increase the attractiveness of the agricultural work, expanding the scope of work in the rural areas, active public position on the regulation of employment and wages.

Key words: labor, labor potential, productive force,, staff, demography.